

ИҚТИСОДИЁТНИ ТАРКИБИЙ ЎЗГАРТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ ЧУҚУРЛАШТИРИШДА МОЛИЯВИЙ СИЁСАТНИ ЗАРУРЛИГИ ВА АҲАМИЯТИ

БМА магистранти **И.И.Муқумжонов**

Аннотация: Мамлакатимизда мустақилликнинг дастлабки йилларидан бошлаб корхоналар молиясини самарали бошқаришга қаратилган молия-солиқ сиёсати олиб борилмоқда. Чуқур институционал ўзгаришлар амалга оширилди, корпоратив бошқарув тизимини комплекс ривожлантириш бўйича чоратadbирлар қабул қилинди, мақсадли комплекс дастурлар амалга оширилмоқда. Бунда корхоналарда корпоратив молиявий менежмент тизимини такомиллаштириш фойдаланилмаётган ресурслар ва молиявий имкониятлардан юқори даражада ва самарали фойдаланиш, корхоналар молиявий сиёсати соҳасида шаклланиб қолган тизимли муаммоларни бартараф этиш ҳамда ҳозирги кундаги энг муҳим масалалардан бири – корхоналар миқёсида молиявий менежмент самарадорлигини ошириш имконини беради.

Annotation. Since the first years of independence, a financial and tax policy aimed at effective management of the finances of enterprises has been carried out in our country. Deep institutional changes have been implemented, measures have been adopted for the comprehensive development of the corporate management system, targeted comprehensive programs are being implemented. In this case, "improvement of the corporate financial management system in enterprises makes it possible to use unused resources and financial opportunities at a high level and efficiently, to eliminate systemic problems that have formed in the field of financial policy of enterprises, and to improve the efficiency of financial management at the level of enterprises, one of the most important issues today."

Калит сўзлари: давлат молиявий сиёсати, давлат молиявий менежменти, давлат молияси, давлат молия тизими, давлат молиявий сиёсат йўналишлари, молиявий таъминот, давлат бюджет параметрлари ва молиявий ҳолати, давлат бюджети ва молиявий барқарорлиги.

Key words: state financial policy, state financial management, state finance, state financial system, state financial policy directions, financial supply, state budget parameters and financial situation, state budget and financial stability.

Кириш. Давлатларнинг молиявий фаолиятининг рационалигини ошириш масалалари доимий тоифага киради, чунки унинг самарадорлигини баҳолаш ва яхшилаш зарурати доимо муҳим бўлиб келган ва муҳим бўлиб қолади.

Молиявий ресурсларни олиш, тақсимлаш ва қайта тақсимлаш вариантларининг кўплиги ва шу билан бирга уларнинг объектив чекловлари, доимий мутлақ ўсишга қарамай, муқаррар равишда муаммонинг янада кучайишига олиб келади. Бундан ташқари, бу қарама-қаршилик, бизнинг

фикримизча, молиявий сиёсатни такомиллаштиришнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланади. Ҳозирги вақтда бюджетни амалга ошириш глобал инқироз муносабати билан давлатларнинг барқарорлигини сақлаш учун янада муҳим маънога эга бўлиб, унинг глобал оқибатлари ҳали тўлиқ аниқланмаган ва аксарият мамлакатларнинг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига салбий таъсир кўрсатмоқда.

Мамлакатимизнинг устувор мақсадлари орасида биринчи ўринлардан бири унинг самарадорлигини ошириш муаммосини ҳал қилишдир. Фақатгина уни ҳал қилиш орқали давлат ривожланишидаги мавжуд муаммоларни муваффақиятли ҳал қилиш учун маълум бир вақтда мавжуд бўлган молиявий ресурсларнинг даромадлилигини ошириш мумкин.

Ушбу мақсадга эришиш, биринчи навбатда, молиявий сиёсатни шакллантириш ва самарадорлигини оширишнинг назарий ва амалий масалаларини чуқур ва ҳар томонлама ўрганишни талаб қилади.

Ижтимоий муносабатларнинг тузилиши ўзаро алоқалар, боғлиқликлар ва ижтимоий ўзаро таъсирнинг мураккаб тизими билан шаклланади. Ижтимоий муносабатлар тузилишининг алоҳида элементларининг устуворлиги уларнинг ижтимоий ривожланиш истиқболларига таъсири асосида белгиланиши керак. Шу маънода, иқтисодий муносабатлар ижтимоий муносабатларнинг муҳим қисмидир, бу бутун жамиятнинг ҳозирги ва потенциал ривожланиш имкониятларини иқтисодий ривожланиш даражаси билан доимий равишда таққослаш зарурати билан боғлиқ.

Ўз навбатида, иқтисодий тизимнинг тузилиши ишлаб чиқариш, айирбошлаш, тақсимлаш ва истеъмол - ишлаб чиқариш (иқтисодий) муносабатларига нисбатан амалга ошириладиган ўзига хос ижтимоий муносабатлар мажмуи бўлиб, уларнинг синергетикаси ҳар қандай замонавий давлатнинг иқтисодий тизимида ўзаро таъсир қилувчи жараёнлар босқичларини ташкил этади.

Барқарор пул тоифаларининг ишлашига асосланган иқтисодиётни ривожлантириш кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш ва истеъмол қилиш имкониятини таъминлаш учун зарур бўлган муайян шартларга риоя қилишни талаб қилади, бу эса ўз навбатида ишлаб чиқариш жараёнида яратилган қийматни тақсимлаш тартибини белгилайди (ишларни бажариш, тижорат хизматларини кўрсатиш).

Жамият ва ҳукуматнинг биргаликдаги мавжудлиги билан тавсифланган цивилизация ривожланишининг замонавий босқичи иқтисодий тизимнинг қуйидагиларга бўлинишини объектив равишда белгилайди: моддий соҳа ишлаб чиқариш, хизматлар соҳаси ва ноишлаб чиқариш соҳаси. Иккинчиси жамоавий (ижтимоий аҳамиятга эга) эҳтиёжларни қондириш билан боғлиқ - давлат функцияларини бажариш-ва уни сақлаш ҳисобидан амалга оширилади. Ишлаб чиқариш соҳасидан олиб қўйилган маблағлар (ишларни бажариш, таъминлаш

тижорат хизматлари). Айни пайтда иқтисодий ривожланиш имкониятлари торайиб бормоқда ва ҳукумат тартибга солиш воситасига эга ижтимоий-иқтисодий жараёнларда молиявий сиёсат бўлиб, у пул муомаласининг бир қисмининг иқтисодий тизим билан ўзаро таъсирида намоён бўлади.

Адабиётлар шарҳи. “Давлат ўз вазифаларини бажариш жараёнида бир қатор харажатлар қилиши зарур. Бу харажатлар, энг аввало, мамлакат иқтисодиётини, турмуш даражасини кўтаришга мўлжалланган, ижтимоий вазифаларни бажаришга ажратилган, давлатни бошқариш, мудофаани таъминлаш каби аниқ мақсадларга қаратилган, режалаштирилган харажатлардан иборат бўлади. Булар умумдавлат харажатлари ҳисобланиб, давлат бюджети орқали молиялаштирилади” (Э.Т.Одилов, 2012, 11-бет).

2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясида ҳамда 2022-2026 йилларга мўлжалланган Тараққиёт стратегиясида ижтимоий соҳани ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган. Ҳурматли Президентимиз Ш.Мирзиёев ўз асарларида “Биз амалга ошираётган иқтисодий ислохотлар ва ижтимоий ўзгаришларнинг самараси, биринчи навбатда, аҳолининг моддий аҳволи ва фаровонлигини, унинг ҳаёт даражаси ва сифатини оширишга қай даражада таъсир кўрсатаётгани билан ўлчанади” (Ш.М.Мирзиёев, 2016) - деб таъкидлаганлари ижтимоий соҳа объектлари иқтисодиётимизда нақадар муҳим ўрин тутишини англаиб турибти. Ижтимоий соҳа объектлари асосан давлат бюджетидан молиялаштирилган бюджет ташкилотлари ҳисобланади.

Ҳаракатлар стратегиясидаги олий мақсадларни рўёбга чиқариш мақсадида барча соҳаларга қаратилаётган эътибор сингари таълим тизимига, жумладан олий таълим тизимини янада ривожлантиришга ҳам алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Молия тизимининг самарали фаолият юритишида давлат бюджети ҳамда молиявий назорати муҳим ҳисобланиб, унга мамлакатимизнинг етук иқтисодчи, назариётчи олимлари иқтисодиёт фанлари доктори, профессор Ш.Ш.Шодмонов ҳамда иқтисодиёт фанлари доктори, профессор Т.Жўраев томонидан шундай таъриф берилган: “Давлат пул маблағларининг асосий марказлашган фонди бўлмиш давлат бюджети молия тизимининг асосий бўғини бўлиб хизмат қилади. Давлат бюджети – давлат харажатлари ва уларни молиявий қоплаш маблағларининг йиллик режасидир” (Ш.Шодмонов ва Т.Жўраев, 2002, 324-бет) - деб изоҳ беришган.

Иқтисодиёт фанлари доктори, профессор М.М.Тўлаходжаева эса ўзининг илмий ишларида давлат молия тизимида “Молиявий назорат - бу бажаришнинг кутилган натижаларини белгилаш, таҳлил қилиш, ўлчаш йўли билан олинган маълумотларни баҳолаш ва ўзгартирувчи таъсир ёки ҳаракатларни ишлаб чиқиш жараёнида бир бутун бўлиб ҳаракатланувчи назорат субъектлари,

объектлари, шакллари, турлари, методлари ҳамда воситалари йиғиндисидир (М.Тўлаходжаева, 1998, 7-бет) - деб илмий фикр билдирган.

Таҳлил ва натижалар.

Давлат ўз вазифаларини бажариш жараёнида бир қатор харажатлар қилиши зарур. Бу харажатлар, энг аввало, мамлакат иқтисодиётини, турмуш даражасини кўтаришга мўлжалланган, ижтимоий вазифаларни бажаришга ажратилган, давлатни бошқариш, муҳофаази таъминлаш каби аниқ мақсадларга қаратилган ҳамда режалаштирилган харажатлардан иборат бўлади.

Давлат бюджетининг 2023 йил учун харажатлари 257 734 млрд сўм ёки ЯИМнинг 24,1% (2022 йилда - 236 579 млрд сўм ёки ЯИМнинг 26,6 %) ҳисобида тасдиқланди. Иқтисодий ўсишни рағбатлантириш мақсадида тармоқ ривожланиш дастурларини амалга оширишга сарфланадиган харажатларни ошириш режалаштирилган.

Ижтимоий соҳани қўллаб-қувватлаш мақсадида 2023 йилда давлат бюджети харажатлари таркибида ушбу йўналишга ажаратиладиган маблағлар ҳажми 129 891 млрд сўм йўналтирилиши белгиланган, бу ўз навбатида жами Давлат бюджети харажатларининг 50,4 фоизини ташкил этади. Аввалги йиллар каби ижтимоий харажатларнинг аксарият қисмини таълимга харажатлар (44,9%) ташкил этиши кутилмоқда. 2023 йилда таълимга 58 372 млрд сўм ажратилиши режалаштирилган бўлиб, 2022 йилда ажратилган харажатларга нисбатан деярли 14%га ортиқни ташкил этади.

Соғлиқни сақлаш бюджетида юқори улушни иш ҳақи харажатлари, жумладан унга ажратмалар ташкил этади. 2023 йилда ушбу мақсадлар учун 20 361 млрд сўм (жорий харажатларнинг 71,6% и миқдорида) ажратилган.

2023 йилда иш ҳақи, ижтимоий нафақаларни ва пенсияларни инфляция даражасидан юқори бўлган суръатларда ошириш кўзда тутилган. Даромад ва харажатлар барқарорлигини таъминлаш ва бюджетдан ташқари пенсия жамғармаси харажатларини ўз вақтида амалга ошириш мақсадида 2022 йил учун бюджетда бюджетдан ташқари пенсия жамғармасига 15,0 трлн сўм миқдорида трансфертлар ажаратилган.

Маҳаллий бюджетлар қўшимча манбаларининг 30 фоизи ҳам жамоатчилик фикри асосида шакллантирилган тадбирларни молиялаштиришга йўналтирилган, 1,7 триллион сўмни ташкил этади.

2021-2022 йилларда дунёдаги тез ўзгарувчан сиёсий ва иқтисодий вазият туфайли юзага келган мураккаб ижтимоий-иқтисодий шароитда Давлат бюджети харажатларини ошириш зарурияти вужудга келди. Дастлабки баҳолашга кўра 2022 йилда харажатларнинг ортиши натижасида Консолидациялашган бюджет тақчиллиги ЯИМга нисбатан 4,0% ни ташкил этди. Давлат бюджетининг ўрта муддатли истиқболга мўлжалланган прогнози давлат молияси барқарорлигини ҳисобга олган ҳолда тузилиб, тақчилликни босқичма-босқич камайтиришга қаратилган. 2023 йилда Консолидациялашган

бюджет 32,5 трлн. сўм миқдорда тақчиллик билан (ЯИМ нисбатан 3,0 %), 2024-2025 йиллар мўлжалларида мос равишда – 33,8 трлн. сўм (ЯИМ нисбатан 2,7 %) ва 31,3 трлн. сўм (ЯИМ нисбатан 2,2 %) миқдорида бўлган.

Умумий давлат қарзи 2023 йил якунига 32,1 млрд АҚШ доллари миқдорида (ЯИМга нисбатан 35,7 фоиз) прогноз қилинган эди. Янгиланган дастлабки натижаларга кўра жорий йилда умумий давлат қарзи 29,2 млрд. АҚШ долларини ташкил этди.

Давлат ташқи қарзи 2023 йил якунида 28,3 млрд АҚШ доллари (ЯИМга нисбатан 31,6 фоиз) миқдорида прогноз қилинмоқда, шундан 20,3 млрд АҚШ доллари – Ўзбекистон Республикаси номидан ва 8 млрд АҚШ доллари – Ўзбекистон Республикаси кафолати остида жалб қилинган.

2023 йилда давлат қарзига хизмат кўрсатиш бўйича харажатлар 26 501,5 млрд сўм миқдорида (ЯИМга нисбатан 2,4 % ва 11,2 % Давлат бюджети даромадларига нисбатан) прогноз қилинган эди.

Шунингдек, бюджет ташкилотлари бозор иқтисодиёти талабларидан келиб чиқиб ўзининг фаолиятига мос тарзда бюджетдан ташқари маблағларни шакллантириш орқали ўз фаолиятини молиялаштиришлари мумкинлиги белгиланди. Ушбу жиҳатлар бюджет ижросига оид ўзига хос хусусиятларни вужудга келтириб, бюджет маблағлари сарфини камайтиришда алоҳида аҳамият касб этмоқда.

Умуман олганда, 2023 йилда бюджет харажатлари даромадлардан 5 млрд долларга ошиб кетган.

Ўтган йили Ўзбекистонда консолидациялашган бюджет харажатлари даромадлардан 59 трлн сўм ёки 5 млрд доллардан кўпроққа ошиб кетгани маълум бўлди. Давлат харажатларининг кескин ошиши ва даромадларнинг мутаносиб тарзда ўсмагани оқибатида бюджет тақчиллиги режадагидан салкам 2 баробарга ошиб кетиб, ЯИМга нисбатан 5,5 фоизга етган.

2023 йилда Ўзбекистон Республикасининг консолидациялашган бюджети даромадлари – 321 трлн сўмни, харажатлари эса – 380 трлн сўмни ташкил этган.

Консолидациялашган бюджет даромадлари ва харажатлари ўртасидаги фарқ 59 трлн сўм ёки ялпи ички маҳсулотнинг 5,5 фоизи миқдорида бўлган. Бу ҳақда Иқтисодиёт ва молия вазирлиги маълум қилди.

59 трлн сўмлик дефицит – Марказий банкнинг ўтган йил учун ҳисобланган АҚШ долларининг сўмга нисбатан ўртача курси (11 741 сўм)га мувофиқ, 5 млрд 25 млн доллардан кўпроқни ташкил этади.

Охирги 5 йилликда консолидациялашган бюджет дефицити қуйидагича бўлган:

- 2019 йилда – 13,2 трлн сўм;
- 2020 йилда – 26,1 трлн сўм;
- 2021 йилда – 40,8 трлн сўм;
- 2022 йилда – 35,2 трлн сўм;

- 2023 йилда – 59 трлн сўм.

Эслатиб ўтамиз, 2023 йилги давлат бюджети тўғрисидаги қонунда дефицит бўйича 3 фоизлик лимит кўрсатилган, лекин давлат харажатлари даромадлардан кескин ортиб кетиши ортидан, бюджет қонунига ўзгартириш киритилиб, лимит 5,5 фоизга кўтарилганди. Йиллик ташқи қарз лимити эса 4,5 млрд доллардан 5,5 млрд долларгача оширилганди.

Аввалроқ, 2024 йилнинг икки ойидаги давлат бюджети дефицити 13 трлн сўмга етгани хабар қилинганди. Жорий йил учун давлат бюджети ҳақидаги қонунга кўра, бюджет даромадлари 270,4 трлн сўмни, харажатлар эса 280,7 трлн сўмни ташкил этиши прогноз қилинган. Яъни жорий йилдаги давлат бюджети 10,3 трлн сўмлик дефицит билан тасдиқланган. Консолидациялашган бюджет дефицити эса 52,6 трлн сўм ёки ЯИМга нисбатан 4 фоиз даражасида чегараланган.

Мамлакатимиз молия тизимида амалга оширилаётган ислохотлар бюджет ташкилотларида, жумладан, олий таълим муассасаларида молиявий маблағлар манбаларидан самарали фойдаланишни талаб этмоқда. Республикамизда иқтисодий ислохотлар амалга оширилаётган ҳозирги шароитда таълим тизимини молиявий соғломлаштиришнинг стратегик йўналиши, бюджетдан ажратиладиган маблағларни асосли равишда қисқартириб бориш орқали бюджетдан ташқари маблағларни кенг жалб этиш бозор иқтисодиётининг асосий талабларидан ҳисобланади.

Бюджет сиёсати:

- консолидацияланган бюджетнинг даромад қисмининг ўсиб бораётган еҳтиёжларидан келиб чиқиб, солиқ ва божхона сиёсатининг мазмуни асосан қуйидагиларни талаб қилади;

- банк ишларига пудратчилар ва жамоат еҳтиёжлари учун мол етказиб берувчиларнинг тижорат банкларидаги ҳисобварақларидаги молиявий оқимлар, инвестициялар - инфратузилма объектларини қуриш учун ажратилган катта миқдордаги маблағлар, суғурта-турли хил кафолатли суғурта фондлари (тиббий, ижтимоий ва бошқалар) орқали сезиларли таъсир кўрсатади.), шунингдек, табиий офатлар натижасида етказилган зарарни қоплашда суғурталовчининг функцияларини амалда бажариш, фонд сиёсатига - асосан давлат кредитларини бериш ва жойлаштириш ҳисобига.

Банк сиёсати:

- биржа сиёсатини тузатишда катта даражада иштирок этади, чунки банklar ҳозирда қимматли қоғозлар бозорининг асосий иштирокчилари ҳисобланади;

- пул маблағларининг валюта спекуляциясига катта тизимли йўналтирилиши туфайли инвестиция ва суғурта полислари имкониятларига жиддий чекловлар қўяди;

- mavjud mablag'larning katta qismini оффшор зоналарга "олиб қўйиш" туфайли бу солиқ ва божхонага, шунингдек, айниқса, бюджет сиёсатига деярли таъсир кўрсатмайди.

Инвестиция сиёсати:

- бу бюджетда мabлаг'ларни individual мақсад ва вазифалар ўртасида тўплаш, тақсимлаш ва қайта тақсимлаш орқали сезиларли даражада намоён бўлади;

Солиқ сиёсати кўп жиҳатдан фискал сиёсатнинг имкониятларини, шунингдек, ортиқча ва minus белгиси билан фискал сиёсатнинг барча бошқа соҳаларини белгилайди.

Суғурта сиёсати:

- банк ва инвестицияларга таъсир қилади ва бундан ҳам кўпроқ таъсир қилиши мумкин, чунки суғурта компаниялари юридик ва жисмоний шахсларнинг бўш мabлаг'ларини жалб қилишда банклар ва инвестиция институтларининг ҳақиқий рақобатчилари ҳисобланади;

- табиий офатлардан зарар кўрган тақдирда мулкни, биринчи навбатда фуқароларни суғурталашда давлатнинг бюджет сиёсатига маълум даражада таъсир қилади.

Божхона сиёсати:

- бюджет сиёсатини уни амалга ошириш учун молиявий имкониятлар билан таъминлайди;

- турли хил лойиҳаларни амалга ошириш учун чет елдан материаллар ва асбоб-ускуналарни қабул қилишни тартибга солиш орқали инвестицияларга таъсир қилади, чунки ундаги ҳар қандай ўзгаришлар дарҳол ушбу йўналишдаги бюджетни қоплаш ҳаракатларига олиб келади;

- бу фақат банк, суғурта ва фонд бозорларига гипотетик таъсир кўрсатиши мумкин.

Биржа сиёсати:

- қимматли қоғозлар бозори ва мижозларнинг бўш мabлаг'лари учун депозитлар рақобати туфайли банк сиёсатини унинг эволюциясини ҳисобга олишга мажбур қилади;

- маълум даражада фонд бозори механизми орқали банк, бюджет ва суғурта соҳасидаги ўзгаришларни рағбатлантиради.

Шуниси эътиборга лойиқки, давлатнинг ягона бюджет сиёсатининг иккита асосий таркибий қисмида ижобий ўзгаришлар юз берди (иккала ҳолатда ҳам қарзнинг кўпайиши бундан мустасно). Шу билан бирга, ўзгариш сифати бошқача. Шундай қилиб, Республика бюджетнинг даромадлари ва харажатларининг ўсиши Ўзбекистон Республикасининг таъсис субъектларига қараганда кўпроқ ва қарз камроқ. Ушбу тенденциялардан хулоса қилиш мумкинки, штатнинг асосан Республика марказнинг молиявий имкониятларини оширишга сезиларли мойиллик билан амалга оширилади.

Албатта, айти пайтда ижтимоий-иқтисодий ривожланиш масалаларини ҳал қилиш учун масъулият қайта тақсимланади ва бу ўзгаришлардан келиб чиқадики, уларнинг сони ортиб бораётгани даражадаги ҳокимиятларга топширилмоқда, кўрсаткичларнинг қийматларини ҳисоблашда республика бюджет тизими барқарорлигини, шунингдек натижа ва 2016-2023 йилларда молиявий сиёсат ҳолатини кўрсатиб берган (1-жадвал).

Олинган ҳисоблаш натижаларидан буни кўриш мумкин:

- кўрсаткичларнинг қийматларида сезиларли тебранишлар мавжуд;
- молиявий сиёсат натижаси 2016-2023 йиллардаги ўзгаришлар;
- молиявий сиёсат самарадорлиги кўрсаткичлари ҳолати;
- молиявий сиёсат йўналишларининг ЯИМга нисбати.

Умуман олганда, Ўзбекистон Республикаси бюджети ва бинобарин, у республика бюджет тизимининг молиявий барқарорлиги, молиявий сиёсатнинг натижаси ва самарадорлиги кўрсаткичларига асосланади

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасининг 2016-2023 йиллардаги бюджетнинг асосий параметрларидаги ўзгаришлар

Кўрсаткичлар	Ўлчов бирлиги	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
		млрд. сўм	млрд. сўм	млрд. сўм	млрд. сўм	млрд. сўм	млрд. сўм	млрд. сўм	млрд. сўм
Ялпи ички маҳсулот	ўсishi суръати, % да	105,9	104,4	105,5	106,0	102,0	107,4	105,7	106,0
	дефлятор индекси, % да	108,9	119,1	126,9	117,8	111,4	113,5	114,9	112,2
	Утган йилга нисбатан инфляция даражаси, %	5,7	14,4	14,3	15,2	11,1	10,0	12,3	8,8
Саноат маҳсулоти	млрд. сўм	111 869,4	148 816,0	235 340,7	322 535,8	368 740,2	456 056,1	553 265,0	655 821,9
	ўсishi суръати, % да	105,4	105,2	110,8	105,0	100,9	108,8	105,3	106,0
Истеъмол товарлари	млрд. сўм	48 253,8	59 690,4	83 512,6	110 321,0	129 348,6	155 159,1	145 011,7	189 009,7
	ўсishi суръати, % да	106,0	106,7	114,7	110,3	105,7	113,9	120,7	107,3
Қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалиги	млрд. сўм	119 726,7	154 369,4	195 095,6	224 265,9	261 892,2	317 027,6	362 898,0	426 264,0
	ўсishi суръати, % да	106,1	101,2	100,3	103,1	102,9	104,0	103,6	104,1
Асосий капиталга киритилган инвестициялар	млрд. сўм	51 232,0	72 155,2	124 231,3	195 927,3	210 195,1	239 552,6	266 240,0	352 064,1
	ўсishi суръати, % да	104,1	119,4	129,9	138,1	95,6	102,9	100,2	122,1
Қурилиш ишлари	млрд. сўм	29 413,9	34 698,0	51 129,3	71 156,5	88 130,3	107 492,7	130 790,9	149 864,1
	ўсishi суръати, % да	107,2	106,0	114,3	122,9	109,5	106,8	106,6	106,4
Чакана савдо товар айланмаси	млрд. сўм	81 278,3	95 952,6	113 971,7	141 385,1	168 649,0	216 694,6	270 687,2	326 160,1
	ўсishi суръати, % да	119,3	101,3	100,0	108,6	105,0	117,0	110,8	109,1
Кўрсатилган бозор хизматлари, жами	млрд. сўм	97 050,0	118 811,0	150 889,8	193 697,8	219 978,5	284 388,1	366 891,0	470 286,5
	ўсishi суръати, % да	114,7	110,7	108,9	113,2	103,0	119,5	116,3	113,7
Ташқи савдо айланмаси	млн. АҚШ доллар	24 232,2	26 566,1	33 429,9	41 751,0	36 256,1	42 170,5	50 500,3	62 567,4
	ўсishi суръати, % да	97,2	109,6	125,8	124,9	86,8	116,3	119,8	123,9
Экспорт	млн. АҚШ доллар	12 094,6	12 553,7	13 990,7	17 458,7	15 102,3	16 662,8	19 732,6	24 426,2
	ўсishi суръати, % да	96,7	103,8	111,4	124,8	86,5	110,3	118,4	123,8
Импорт	млн. АҚШ доллар	12 137,6	14 012,4	19 439,2	24 292,3	21 153,8	25 507,7	30 767,8	38 141,2
	ўсishi суръати, % да	97,8	115,4	138,7	125,0	87,1	120,6	120,6	124,0
Салдо	млн. АҚШ доллар	-43,0	-1 458,7	-5 448,5	-6 833,6	-6 051,5	-8 844,9	-11 035,2	-13 715,0
	ўсishi суръати, % да	x	x	x	x	x	x	x	x

Молиявий сиёсат самарадорлигини ошириш масалалари ҳар қандай мамлакат, минтақа ёки муниципалитетнинг мавжудлиги ва ривожланиши учун муҳим бўлган, мавжуд ва бўлади. Шу билан бирга, бизнинг тадқиқотларимиз ушбу масалалар фақат уларни англаш босқичида ва жиддий ўрганиш бошланишида дэган хулосага келишимизга имкон беради.

Ўзбекистон Республикасида молиявий сиёсатни тартибга солувчи бир қатор фундаментал ҳужжатлар ишлаб чиқилган, қабул қилинган ва амал қилмоқда (бюджет, солиқ ва божхона кодекслари, банклар ва банк фаолияти тўғрисидаги қонун ва бошқалар), ижро етувчи ҳокимият органлари тизими фаолият кўрсатмоқда (Ўзбекистон Республикаси иқтисодиёт ва молия вазирлиги). Ўзбекистон Марказий банки, солиқ хизмати, суғурта назорати

хизмати ва божхона хизмати), унинг турли йўналишларини тартибга солиш учун мўлжалланган, сўнгги ўн икки йил ичида давлат фаолиятининг ушбу соҳасида ижобий натижаларга еришилди (консолидацияланган бюджетнинг даромадлари ва харажатлари сезиларли даражада ошди, қарзни тўлашнинг оғирлиги ва инфляция муаммолари камайди, аҳоли фаровонлиги ошди.

Шу билан бирга, бизда молиявий сиёсат самарадорлигини оширишнинг қатор ҳал қилинмаган ёки ҳал қилинмайдиган муаммолари мавжуд, жумладан:

- ривожланган мамлакатларда бир хил даражага нисбатан фуқароларнинг етарли даражада юқори даромад даражаси;
- сўнгги йилларда давлат қарзининг ортиши;
- монополиялар фаолиятининг иқтисодий ривожлантиришга салбий таъсири;
- банк кредитларининг юқори ставкалари;
- солиқ сиёсатининг номукамаллиги, ортиқча миқдордаги солиқларга ва уларни йиғишнинг паст даражасига олиб келади;
- суғурта тизимининг ривожланмаганлиги;
- божхона сиёсатининг маҳаллий товарлар ва хизматлар ишлаб чиқаришни ривожлантиришни жадаллаштириш еҳтиёжлари билан етарли даражада боғлиқлиги;
- унинг инвестиция йўналтирилганлигига зарарига фонд бозорида спекулятив табиат устунлик;
- молиявий сиёсатнинг турли соҳалари ўртасида тўғри ўзаро таъсирнинг йўқлиги.

Ушбу муаммоларнинг мавжудлигининг объектив ва субъектив сабаблари мавжуд:

Биринчиси, биринчи навбатда, замонавий Ўзбекистон Республикаси молия тизимининг ривожланишининг паст даражаси, баъзи муаммоларни ҳал қилиш учун вақт ва маблағ етишмаслиги, шунингдек, молиявий сиёсатни амалга оширишнинг барча соҳаларида қатъий ва реал ташқи рақобатни ўз ичига олиши керак.

Иккинчисига қуйидагилар киради:

- қонун чиқарувчи, ижро этувчи ва суд органлари ҳаракатларининг номувофиқлиги;
- индивидуал инновациялар ва илмий ишланмаларни амалиётга жорий этиш тезлигининг пастлиги;
- молиявий сиёсатнинг мазмуни ва моҳиятига кириб бориш ва натижада баҳолаш методологияси ва унинг самарадорлигини ошириш масалаларига чуқур ёндашилмаслиги;
- уларни амалга оширишнинг қисқа ва узоқ муддатли оқибатларини ҳисобга олмайдиган интуитив ва асоссиз ғояларнинг мавжудлиги;

- катта харажатларни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлган бошқарувчилар кўпинча молия соҳасида паст даражадаги билимларга эгаллиги;

- молиявий сиёсатда оддий, бир марталик ва хилма-хил қарорлар қабул қилиниши ва бугунги кунда барқарор ижобий натижага эришиш учун ушбу масалага ҳар томонлама, унинг барча жиҳатларини мажбурий кўриб чиқиш билан ёндашиш зарурлигини етарли даражада тушунмаслик;

- молиявий сиёсат самарадорлигини ошириш бўйича чора-тадбирларни ишлаб чиқишда давлат бошқаруви даражаси ва илмий жамоатчилик ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг номукамаллиги;

- ушбу мавзу бўйича кенг қамровли, чуқур ва асосли тадқиқот натижаларининг танқидий кўриб чиқиш мавжуд эмаслиги ва натижада ҳозирда улар асосида яратилган тегишли стратегияни рад этилиши.

Хулоса ва таклифлар.

Ҳозирги вақтда Ўзбекистон Республикаси ҳукуматининг давлат бюджети ва давлат молиявий сиёсатини такомиллаштириш юзасидан қуйидаги чора-тадбирларни амалга оширишни кўзда тутган:

- аниқ прогнозларга асосланган давлат дастурларини ишлаб чиқиш (масъул ижрочилар, ҳаммуаллифлар, иштирокчилар, кичик дастурлар, дастурнинг мақсадли воситалари, дастурнинг мақсади, вазифалари, мақсадли кўрсаткичлар ва кўрсаткичлар, амалга ошириш босқичлари ва муддатлари, бюджет маблағлари, кутилаётган натижалар);

- амалга ошириш соҳасининг умумий хусусиятлари, ушбу соҳадаги асосий муаммолар ва унинг ривожланиш прогнози;

- давлат молиявий сиёсатининг устувор йўналишлари, мақсадларга эришиш ва вазифаларни ҳал қилишнинг мақсадлари, вазифалари ва кўрсаткичлари (кўрсаткичлари), кутилаётган асосий якуний натижаларнинг тавсифи, амалга ошириш муддатлари ва босқичлари;

- молиявий сиёсатининг асосий фаолиятининг умумий тавсифи.

Ушбу чора-тадбирларнинг давлатнинг мавжудлиги ва ривожланиши учун аҳамияти, бизнинг фикримизча, қуйидагилар билан белгиланади:

- биринчидан, молиявий сиёсатнинг давлат фаолиятининг бошқа барча соҳаларига сезиларли таъсири;

- иккинчидан, республика молиявий сиёсатининг доимий равишда такомиллаштириш зарурати уни ишлаб чиқиш ва амалга оширишнинг ташқи шароитларининг доимий ўзгариши натижасида юзага келди;

- учинчидан, унинг самарадорлигини янада ошириш зарурати, биринчи навбатда, молиявий ташкилотлар ўртасида ҳам, молия секторининг алоҳида соҳалари ўртасида ҳар доим кам молиявий ресурсларга эга бўлиш учун мавжуд рақобат билан белгиланади.

Ушбу чора-тадбирларнинг мақсади бюджет тизимининг узоқ муддатли мувозанати ва барқарорлигини таъминлаш, давлат молиясини бошқариш сифатини яхшилаш.

Ушбу молиявий сиёсатнинг ривожлантириш учун пойдевор давлат фаолиятининг ушбу соҳасида олинган сўнгги йиллардаги молиявий сиёсат натижалари асос қилиб олиш мумкин. Ўзбекистон Республикасида бюджетлараро муносабатлар самарадорлигини ва давлат молияни бошқариш сифатини ошириш мақсадга мувофиқдир:

- бюджет тизимининг ягона принципларини белгилаш ва бюджет жараёни иштирокчиларининг ҳолати ва ваколатларини аниқ белгилаш асосида бюджет ҳуқуқий муносабатларини тартибга солишнинг яхлит тизимини шакллантириш;

- Ўзбекистон Республикаси, унинг субъектлари ва муниципалитетларнинг харажатлар мажбуриятларини қабул қилиш ва бажариш асосида ушбу жараёни ташкил етиш;

- ҳукуматнинг учта даражаси ўртасида харажатлар мажбуриятлари ва даромад манбаларини фарқлаш;

- молиялаштириш муддатларни қисқартириш ва асосий ижтимоий мажбуриятларни соддалаштириш;

- йирик бюджетлараро ўтказмаларни тақсимлашнинг расмийлаштирилган усулларини жорий етиш;

- ғазначиликни янада такомиллаштириш;

- натижага йўналтирилган бюджетлаштириш воситаларини жорий этиш;

- йиллик молиявий режалаштиришдан ўрта муддатли молиявий режалаштиришга ўтиш;

- товарларни етказиб бериш, ишларни бажариш ва хизматлар кўрсатиш бўйича буюртмаларни жойлаштиришнинг давлат қоидалари ва тартибларини белгилаш;

- бюджет маблағларини самарали бошқариш, Ўзбекистон Республикаси субъектлари томонидан амалга ошириладиган молиявий бошқарув сифатини мониторинг қилиш тизимини ишлаб чиқиш.

Бундан ташқари, ушбу чора-тадбирларни амалга ошириш соҳасидаги давлат сиёсатининг устувор йўналишлари, мақсадга эришиш ва вазифаларни ҳал қилишнинг вазифалари ва кўрсаткичлари (кўрсаткичлари)га бағишланган қуйидаги энг муҳим устувор йўналишларни такомиллаштириш:

- 1) бюджет тизимининг узоқ муддатли мувозанати ва барқарорлигини таъминлаш:

- иқтисодий прогнозларнинг ишончлилигини ошириш;

- бюджет тизимининг асосий параметрлари прогнозини ҳисобга олган ҳолда бюджетларни шакллантириш;

- харажатлар ҳажмини маълум даромад манбалари билан боғлашга йўл қўйилмаслиги;

- молиявий ресурсларни ҳисобга олиш ва прогнозлашнинг тўлиқлиги;

- мавжуд мажбуриятларнинг сўзсиз бажарилишини ҳисобга олган ҳолда бюджет маблағларини режалаштириш;

- ушбу мажбуриятларни қабул қилишда уларни амалга ошириш имкониятларини ва бюджет чекловларига мувофиқлигини ҳар томонлама таҳлил қилгандан кейингина янги мажбуриятларни қабул қилиш;

- бюджет тизимини ривожлантириш хавфларини тизимли таҳлил қилиш ва баҳолашни ўтказиш;

- зарур қўшимча молиявий ресурсларни яратиш ва сақлаш (турли фондлар ва миллий фаровонлик жамғармалари).

2) асосида давлат юридик шахслар самарадорлигини ошириш учун шарт-шароитлар яратиш:

- ваколатларнинг аниқ ва барқарор тақсимланиши;

- стратегик ва бюджет режалаштириш мувофиқлаштириш;

- тегишли дастурларни шакллантириш;

- бюджетларни дастурий асосда қабул қилиш ва ижро этиш;

- ижро этувчи ҳокимият органлари фаолиятининг барча йўналишлари бўйича дастурларни қамраб олиш, шунингдек уларни молиявий воситаларни (бюджет, солиқ, божхона, мулк, кредит, қарз ва валюта) амалга ошириш;

- дастур параметрларини бюджет лойиҳалари билан биргаликда тақдим этилган материалларга киритиш;

- давлат дастурлари доирасида қўшимча чора-тадбирларни ишлаб чиқиш;

- бюджет харажатлари самарадорлигини ошириш учун имтиёзлар яратиш;

- бюджет тизимининг шаффофлигини ошириш.

3) бюджет маблағлари бош бошқарувчилари молиявий бошқарув сифатини ошириш учун шарт-шароитлар яратиш:

- ушбу менежментнинг методологиясини ишлаб чиқиш ва уни баҳолаш мезонларини жорий этиш;

- ушбу маъмурларга услубий ёрдам кўрсатиш;

- ички назоратни ривожлантириш учун ҳуқуқий ёрдамни яратиш.

4) давлат молиявий назорати ва бюджет ташкилотлари ички аудит тизимини ривожлантириш:

- уни халқаро тамойиллар ва стандартларга мослаштириш;

- ташқи ва ички назорат органларининг ваколатларини белгилаш ва ошириш;

- уни амалга ошириш шакллари ва усулларини соддалаштириш;

- бюджет жараёнига риоя этилишини назорат қилишга йўналтириш;

- молиявий ҳисоботларнинг иқтисодий самарадорлиги ва ишончилиги устидан назоратни кучайтириш;

- бузилишларнинг тўлиқ рўйхатини ва тегишли жавобгарликни белгилаш.

5) валютани тартибга солиш ва назорат қилишнинг янада самарали тизимини ташкил этиш.

6) давлат молиявий назорати ва аудиторлик ташкилотларининг ташқи сифат назоратини яратиш.

7) солиқ тизимининг фаолиятини такомиллаштириш.

8) давлат қарзи ва унинг активларини самарали бошқариш.

9) давлат молиясини бошқариш ахборот тизимини ривожлантириш.

10) халқаро молиявий-иқтисодий ҳамкорликни мустаҳкамлаш.

11) соҳалар бўйича оммавий ахборот ресурсларини шакллантириш ва жорий этиш.

Давлат молиявий сиёсати бўйича давлат дастурини амалга ошириш натижаларини еттига кўрсаткич (кўрсаткич) ёрдамида баҳолаш мақсадга мувофиқ:

- ялпи ички маҳсулотга нисбатан моддий ресурслар тақчиллиги (%да), бу бюджет даромадларидаги фарқни ажратиш натижасидир, моддий ресурслар бўйича даромадлар ва захира фонди ва миллий жамғармаларнинг маблағларини бошқаришдан тушган даромадлар бундан мустасно, маълум бир йилдаги ЯИМ қийматига нисбатан олганда;

- ЯИМга нисбатан давлат қарзининг ҳажми (%да);

- давлат дастурлари бўйича харажатларнинг бюджет харажатларининг умумий миқдорига нисбати (%да);

- кичик ва хусусий бизнес томонидан солиқларни тўлаш билан боғлиқ фаолиятга сарфланадиган маблағлар нисбати;

- Ўзбекистон Республикасининг халқаро миқёсдаги узоқ муддатли кредит рейтинги (Standard&Пооръс, Fitch Ratings, Moody's);

- халқаро бюджет шериклиги томонидан белгиланадиган бюджет очиклиги индекси;

- бюджетнинг бош маъмурларини молиявий бошқариш сифатининг ўртача кўрсаткичи (%да).

Шундай қилиб, шуни таъкидлаш керакки, Ўзбекистон Республикасининг двалат молиявий сиёсатини олиб бориш ва давлат молиясини самарали бошқариш орқали бюджетни такомиллаштириш ва унинг самарадорлигини ошириш йўлидаги катта қадам бўлиб, унинг кўплаб соҳаларини ва биринчи навбатда, бюджет сиёсатини модернизация қилишнинг муҳим вазифаларини ҳал қилишга имкон беради, деярли барча босқичларда ишларни яхшилашга хизмат қилади унинг ишлаб чиқиш ва амалга ошириш, унинг асосий тамойиллари фойдаланишни мустаҳкамлайди.

Фойдаланган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси “Бюджет кодекси”. 26.12.2013 йил, ЎРҚ-360 – сон.
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 21 августдаги «Таълим ва тиббиёт муассасаларини молиялаштириш механизмини ва давлат молия назорати тизимини янада такомиллаштириш тўғрисида»ги ПҚ-3231-сон Қарори.
3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 28 августдаги ПҚ-3917-сон “Бюджет маълумотларининг очиқлигини ва бюджет жараёнида фуқароларнинг фаол иштирокини таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2007 йил 28 февралдаги “Давлат бюджетининг ғазна ижроси тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги, № ПҚ-594-сон Қарори.
5. Мамаюнусов Б.Р. Features of formation of extra-budgetary funds of budget organizations on the basis of entrepreneurship. Volume 5, Issue 1, January, 2024
6. <http://www.edu.uz/uz> - Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг расмий веб-сайти.
7. [http:// www.ec.europa.eu/](http://www.ec.europa.eu/) - Еврокомиссия ижро органининг расмий веб-сайти.
8. <http://www.ifac.org/publicsector-> Давлат секторида бухгалтерия ҳисоби халқаро стандартлари кенгаши веб-сайти.
9. <http://www.stat.uz> Ўзбекистон Республикаси Давлат Статистика қўмитаси веб-сайти.
10. <http://www.uz.uz> Ўзбекистон Республикаси Миллий ахборот агентлиги расмий веб-сайти.